

Оксана МАЛАНЧУК-РИБАК
Львів

ТИПОЛОГІЧНА ІДЕНТИЧНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ЕМАНСИПАЦІЙНОГО РУХУ ЖІНОК

З кінця XVIII ст. європейське суспільно-політичне життя збагатилось принципово новим явищем – емансипаційним рухом жінок. Ідеологічно усамостійнившись у роки Французької революції, жіночий рух протягом двох століть пройшов через різні етапи розвитку і наприкінці XX ст. не тільки не втратив суспільної актуальності, а й довів своє суттєве значення у загальноцивілізаційному поступі.

Український жіночий рух як складова національного суспільно-політичного життя, будучи породженням внутрішніх обставин як західно-, так і східноукраїнського життя, входив у типологічному відношенні до єдиного загальноєвропейського процесу. Розірваність українських земель, що перебували у складі різних держав, не завадила цьому, хоч зумовила певні відмінності у формуванні характеру жіночого руху. Домінуючими у цьому були риси національної спільності.

Ідея емансипації жінки в Україні з'являється як складова світогляду епохи романтизму, головним гаслом якої, як відомо, стала емансипація особистості. Мабуть характерними для інтелектуалів того часу були міркування члена Кирило-Мефодієвського Братства М.Савича щодо можливих шляхів зміни суспільного статусу жінки. У 1847 р. він писав: “якщо жінки хочуть піднятися до становища і прав чоловіків, вони повинні піднятися також до того ж рівня почувань і ідей..., але ця майбутня доля жінок не може бути відмежована від морального стану світу... чоловік ще надто слабкий для звільнення жінки. У нашому теперішньому стані звільнена жінка, чи така, що стоїть нарівні з чоловіком, буде йому не під силу. Де рівність, там досконалість, а її до цього часу у нас немає”¹.

Українська романтична інтерпретація проблеми “жінка і суспільство” не виходила за рамки міркувань морально-етичного характеру і чи не найяскравіше виявилась у літературно-художніх жіночих, переважно лірично-ідеалізованих та епічно-героїчних образах, тісно пов'язаних з фольклорно-пісенним жіночим ідеалом.

Лише у 80-х рр. XIX ст. український жіночий рух чітко заманіфестував свої ідейні та організаційні принципи. Це зробило 1884 року Товариство руських жінок у Станіславі. Поява перших жіночих організацій як вияв структурованості жіночого руху саме в останні десятиліття XIX ст. закономірна, бо соціально-суспільний розвиток в Україні дедалі більше урізноманітнювався. Усвідомлення та реалізація суспільних інтересів відбувалася не тільки у сфері національно-політичного, соціально-класового, церковно-релігійного, культурно-просвітнього та наукового життя. З'являється нове бачення жіночої статі, зокрема, з точки зору соціальної. Проблема суспільної нерівності жінки переходить у сферу пошуку практичного суспільно-політичного вирішення. Найпоследовнішим ідеологом фемінізму в українському культурно-громадському житті була Наталія Кобринська.

Втім, успіх організаційного етапу емансипаційного руху жінок залежить не тільки від кількості заангажованих жінок та їх переконань, а й від правової культури суспільства. Офіційне законодавство Російської імперії, а саме у полі його дії перебувала Наддніпрянська Україна, творило глуху блокаду для творення і розвитку ліберально-феміністичних жіночих організацій, тим більше для таких, які б мали чітко окреслений національний характер. Тому жіночі організації тут виникали дещо пізніше, ніж в Галичині і вони, у зв'язку з історичними умовами, реально не змогли пройти повний цикл розвитку². Відносна організаційна слабкість жіночих організацій, діяльність яких визначалась би ідеями лібералізму, зумовила своєрідний “перерозподіл” енергії громадської активності жінок.

У другій половині XIX ст. феноменом європейської частини Російської імперії і українських земель, зокрема, стало прагнення жінок до вищої освіти, яке вражало навіть тогочасні найрозвиненіші країни. Ще одним прикладом “перерозподілу” є непомірне зростання маргінальних явищ у емансипаційному русі жінок, зокрема їх радикальна самоемансипація на побутово-сімейному рівні, поява жінок-нігілісток. У цей ряд можна поставити і доволі численну участь жінок у нелегальній

революційній діяльності. Піднесення емансипаційного руху жінок на у 20-х роках ХХ ст. скеровується у русло, визначене більшовицькою ідеологією, що у більшості випадків нівелювало типологічну подібність цього руху до загальноєвропейського.

Незважаючи на часто несприятливі обставини для національно-політичного та культурного життя в Галичині (як у час її перебування у складі Австро-Угорщини, так пізніше у Польщі), українські громадські організації, у тому числі і жіночі, тут мали без порівняння кращі умови праці, ніж у Наддніпрянській Україні. У Галичині найактивнішим був Союз українок, що утворився 1917 року внаслідок реорганізації Жіночої громади. Ця організація суспільно активізувала жінок, працювала над піднесенням їх освітнього та фахового рівня, залучала до громадсько-політичної, культурно-освітньої та харитативно-доброчинної діяльності.

Програмно-ідеологічними засадами Союзу українок були національно-державна ідея та феміністична ідея рівноправності жінок. До початку Другої світової війни чверть від загальної кількості українських сіл в Галичині мали осередки Союзу українок. У Галичині український жіночий рух до 1939 року пройшов доволі цілісний етап становлення та розвитку, зберігав певну традицію, ідеологічно й організаційно намагався увійти у загальноєвропейське русло. Нині є всі підстави вважати, що саме цей територіально-локальний варіант став українською моделлю, яка реалізувала ідею емансипаційних прагнень жінок і національної детермінованості жіночих організацій у недержавних народів. Ця модель жіночого руху мала чітко визначені риси загальноукраїнського характеру, хоча б з огляду на тісну співпрацю жінок Галичини з жінками інших регіонів України (виступи в пресі, видавнича діяльність, організація виходу у світ т. зв. “жіночої періодики” та ін.). Мабуть саме на прикладі українського жіночого руху в Галичині можна говорити про його європейську типологічну ідентичність та національно конкретну специфіку.

Український жіночий рух у загальноєвропейському контексті можна розглядати принаймні за трьома найважливішими параметрами: правовим, ідейно-теоретичним і організаційним.

У ХІХ – на початку ХХ ст. у законодавстві європейських країн радикально змінюється правовий статус жінок і не в останню чергу під тиском вимог жіночих організацій. Реалізується ідея секуляризації шлюбу, поступово утверджується свобода розлучень, практично забезпечується дія принципу правової дієздатності жінки після досягнення повноліття, рівноправ'я її з чоловіком у спадково-майнових справах. Більш чи менш послідовно ці правові ідеї та принципи враховували всі національні європейські правові системи, включаючи законодавство Російської імперії.

Однією з центральних у європейській правовій системі є проблема правової інтерпретації особи, гармонізації її інтересів з інтересами суспільства та держави. Власне у згаданий час неухильно проходить процес визнання у жінці суспільно повноцінної і повноправної людини. Тому логічно типовим “європейським” став рух за громадянські і політичні права жінки, у першу чергу за доступ жінок до освіти, в тому числі вищої, за право участі у профспілкових організаціях і політичних партіях, за їх виборчі права. Саме до цих вимог активно приєднується український жіночий рух.

У 1890 році українки, галичанки і буковинки, входять до рядів широкого петиційного руху в Австро-Угорщині за право на вищу освіту для жінок. З 90-х років ХІХ ст. постійною в українському жіночому русі Галичини стала вимога рівних виборчих прав. Але лише після завершення Першої світової війни, розпаду Австро-Угорської імперії новостворені держави законодавчо фіксують рівність виборчих прав для жінок. У цій ситуації першочерговими стають реалізація юридичних прав, вміння скористатися можливостями, які давало офіційне законодавство. Розвиток жіночого руху у правовому полі громадянського суспільства має ще декілька аспектів. Це політична самореалізація жінок не тільки біля виборчих урн, а й у “великій” політиці (наприклад, політична діяльність М.Рудницької, О.Кисілевської). Завдяки досвіду діяльності у європейському правовому полі, українські жінки здобували визначні місця у міжнародних жіночих організаціях (Міжнародна рада жінок, Міжнародна жіноча ліга за мир і свободу).

Безперечно, не слід абсолютизувати значення юридичних виявів рівноправності жінки, бо досвід багатьох країн свідчить, що проблема суспільної рівноправності має не тільки правовий, а і дуже суттєвий суспільно-психологічний та культурний аспекти. Однак попри все, діяльність у правових рамках тогочасних законодавств, а також боротьба, спрямована на зміну дискримінаційних для жінок правових норм, визначили спільний для європейського культурного кола напрям цивілізаційного розвитку. Стосовно емансипації жінки це означало поступову соціалізацію жінок, входження їх у найрізноманітніші суспільні структури, які за тривалою традицією належали до суто “чоловічих”. Український жіночий рух в Галичині порівняно з іншими регіонами України мав чи не найвищу правову культуру, основні параметри якої були спільними для цілої Європи. Польська влада двічі (1929 і 1938 рр.) забороняла в Галичині діяльність Союзу українок. І двічі українській

громадськості у судовому порядку вдалось оскаржити це рішення. Натомість у підрадянській Україні більшовицько-партійна ліквідація 1930 р. жінвідділів (блідої подібності жіночих організацій) не викликала спротиву. Безнадійними були і спроби протесту проти ліквідації жіночих організацій у 1939 р.

Спільність ідейно-теоретичних постулатів українського жіночого руху з європейськими аналогами багатоаспектна. Рух за емансипацію жінки в Україні йшов в одному руслі з визвольними національними, соціальними, політичними змаганнями, що ґрунтувалися на ідеї духовної емансипації людини та інтеграції інтересів особи і суспільства. Цей рух починався у час поширення у європейських країнах ідей позитивізму, радикалізму, врешті соціалізму, в час існування вже сформованої ідеології жіночого руху – фемінізму. Аналіз ідейних засад українського жіночого руху, джерел їх формування повинен би дати відповідь на питання про вагомість ідей власних та запозичених, засвоєних чи пристосованих до регіональних українських умов, про ідейно-теоретичну єдність із загальноєвропейським і світовим жіночим рухом, про новостворені оригінальні концепції розвитку емансипаційних прагнень жінок.

Українські землі були відносно відкриті для проникнення літератури різного характеру і різного ідейного спрямування, зокрема тієї, що стосувалася жіночого питання.

На одному полюсі література типу Grünwald-Zerkowitz S. “Die Schattenseiten des Frauenstudiums” (Zürich, 1902), Goczałkowska J. “Kobieta czyli historyja łzu i smiechu” (Lwów, 1857), Kapłanski F.X. “Przeciw emansypacyi kobiet czyli supermacyi nad męszczyznami ” (Lwów, 1898), де пояснювалося буцімто самою природою обумовлене, підпорядковане становище жінки, на протилежному – праці Д.-С. Мілля і його послідовників, праці соціалістичного спрямування К.Маркса, А.Бєбєля, К.Цеткін. Проміжок між цими полюсно протилежними працями заповнювали дослідження, де емансипація жінки розглядалась, в основному, як морально-етична, культурно-просвітня суспільна проблема, з відповідними пропозиціями щодо засобів її вирішення.

Вимога повної рівноправності, без переваг і привілей для однієї статі, боротьба за допущення жінок до політичного життя і розширення сфери їх професійної діяльності, критика брехні та лицемірства у сімейних відносинах – ці ідейні засади фемінізму були співзвучні з потребами розвитку українського суспільства, вони відповідали настроям і почуванням нового покоління. Ідеологія фемінізму була домінуючою в оригінальних роботах авторів-українців М.Ганкевича “Про жіночу неволю в історичнім розвою” (Львів, 1891), К.Малицької “Про жіночий рух” (Львів, 1904), у численних статтях, передусім Н.Кобринської, у т.зв. “жіночих виданнях” (альманах “Перший вінок” 1887 р., збірники “Наша доля” 1893, 1895, 1896 рр.). Сприйняття і засвоєння ідей ліберального фемінізму на західноукраїнських землях пройшли також певний еволюційний шлях. Спочатку ліберальний фемінізм як цілісна концепція лякав своїм буцімто суспільним радикалізмом. Одночасно громадськість сприймала його основні постулати і змінювала як саме суспільство, так і суспільну психологію у тому напрямі, який визначала ця теорія. Одним з часткових прикладів такої зміни може бути феномен участі жінок-галичанок у військових підрозділах Січового стрілецтва. Важливим було те, що біля джерел формування ідеології українського жіночого руху були М.Драгоманов, М.Грушевський, І.Франко, О.Терлецький, М.Павлик – авторитетні громадські діячі, політики, науковці, які не раз говорили про потребу широкого “європейського” погляду на суспільні проблеми, в тому числі і на проблему емансипації жінки. Орієнтуючи жінок на самоосвіту, на засвоєння найновіших досягнень суспільно-політичних, природознавчих теорій, на участь у культурно-просвітньому русі, вони постійно застерігали жіночий рух як від вузькопровінційного характеру, так і від крайностей самого феміністичного руху. У ХХ ст. офіційним ідеологічним гаслом українського жіночого руху стали фемінізм і націоналізм³. Сама теорія фемінізму модифікувалася, ускладнювалася. До чисто соціологічних підходів у трактуванні проблеми “жінка і суспільство” долучаються культурологічний і психологічний. Для світового європейського жіночого руху як в плані ідейному, так і в організаційному характерна доволі чітка диференціація між різними напрямками, зокрема ліберально-феміністичним, соціал-демократичним, соціально-християнським та ін. Існує пряма залежність між рівнем соціальної структурованості суспільства і глибиною диференціації ідеологічних течій у суспільно-політичному житті. Соціальна структура українського суспільства безумовно не могла створити ґрунт для розвинених суто суфражистських чи радикально-феміністичного напрямів у жіночому русі. Але наявність основних європейських ідеологічних напрямів в українському жіночому русі є об’єктивною та незаперечною. Ідеологічні напрямки формувались в Галичині стосовно власних потреб та можливостей і у переважній більшості випадків не були лише копіюванням. Показовим є критичний підхід до соціал-демократичної інтерпретації завдань жіночого руху. Ще на початку емансипаційних змагань лідер галицьких жінок Н.Кобринська критично висловила про пряму залежність між встановленням соціалістичного ладу і вирішенням

жіночого питання, відзначила, що залучення жінок до суспільного виробництва (одна з соціалістичних ідей) приведе до її подвійного навантаження – на виробництві і у домашньому господарстві.

Різноманітність ідейно-теоретичних інтерпретацій проблеми емансипації жінки зумовлювала різний характер і спрямування діяльності жіночих товариств. Серед них – релігійно-доброчинні (наприклад, Марійське товариство пань, Товариство св. Ольги), культурно-просвітньо-феміністичні (Товариство руських жінок у Станіславі, Клуб русинок у Львові, Жіночий кружок у Тернополі, Кружок українських дівчат у Львові та ін.), комерційні (Труд), доброчинно-харитативні (наприклад, Українська захоронка). На початку ХХ ст. було здійснено спробу загальноєвропейського організаційного оформлення жіночого руху (Жіноча громада). Остаточно цієї мети досягнув у міжвоєнний період Союз українок, який прагнув охопити практично усі напрямки діяльності жінок на основі поєднання ідеології фемінізму та націоналізму. Організаційний розвиток українського жіночого руху не пішов однак шляхом зміцнення окремих “вузькоскерованих” жіночих організацій, а обрав шлях об’єднання жінок на основі демократизму, на ідеї національного відродження, на ґрунті реальної культурнопросвітньої, громадсько-політичної праці⁴. До речі, жіночі організації підкреслено не бажали мати те чи інше партійне забарвлення. Такий організаційний розвиток був типовим для жіночих рухів тих народів, що перебували на етапі передіндустріального суспільства і головним завданням мали реалізацію національно-визвольних стремлінь.

Таким чином, український жіночий рух був складовою частиною загальноєвропейського з точки зору типологічного розвитку. Найяскравіше вписаний у загальний емансипаційний контекст жіночий рух на західноукраїнських землях.

¹Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 томах. – К., 1990. – Т. 3. – С. 76.

²Богачевська-Хом’як М. Організації жінок у Східній Україні на зламі ХІХ – ХХ століть // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. Т. ССХХV. – Львів, 1993. – С. 258 – 277.

³Рудницька М. Українська дійсність і завдання жінки. – Львів, 1934. – С. 25.

⁴Див.: Богачевська-Хом’як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939. – К., 1995.